

Ե Հ Ո Վ Ա , Ե Հ Ո Վ Ա

(ՁՐՀԵՂԵՂԵԱՆ ԱԻԱՆԴԱՎԷՊ)

Ա .

ՀԱՅԱՇՆԱՐ ՀԸ ընդվզեցաւ :

Չայրոյթէն ու կիրքէն՝ վե՛ր վեր ցատկեց , ցուլին պէս՝ որուն կողը սուր
 փամով մը կը խթեն :

Անոր կուրծքին վրայ խաղցուեցաւ Ջրհեղեղեան եղերազաւեշտը : Ամօ-
 թի ու զարհուրանքի բոլոր ձեւերովը : Գիրք Ծննդոցին արտածոր հրաշավէ-
 պը կախուեցաւ Հայոց երկրին հորիզոնէն , դեղնեցա՛ւ , կապուտեցա՛ւ , ապա՛
 անէացաւ անվաւեր «Եղիցի»ին մէջ . . . :

Ծանր էր տառապանքը : Հայոց աշխարհին եսականութիւնը՝ կը բզկտը-
 ւէր , փերթ առ փերթ կը նետուէր ցեխին ու ապականութեան մէջ : Վասնզի՛
 անիկա դարձած էր բեմ ու հրապարակ , որուն վրայ՝ Հրէից Եհովան , Ջուրով,
 Ասելութեամբ ու Քենով, իր յաւիտենականութեան վարկածին ուժովը , կը
 խաղար ամենէն անօրինակ այլանդակութիւնը : Ու մեր երկիրը՝ արդարա-
 պաշտ Աստծու մը պէս , ինքզինքը ցցեց , աւրչտկելու համար բեմն ու տե-
 սարանը :

Դառն էր անոր համար տեսնել մահը մարդուն , կենդանական և բուսա-
 կան աշխարհին , աղօտացումը՝ լուսնին , տխրութիւնը՝ արեւին , լռութիւնը՝
 թռչուններուն , դադարումը՝ աշխատանքին , և վերջապէս՝ անհետացումը
 բնարուեստի գեղեցկութեան :

Ճարճատեցաւ : Տքաց ու դողաց : Սոսկաց ու ճչաց : Չայրացաւ : Բլուր-
 ները սասանեցան : Հովիտներն ու կիրճերը խռովեցան : Սմքեցան դաշտերը :
 Լեռները դղրդացին : Հայոց երկիրը կը տեղաշարժէր , ինքզինքը դէպի վեր
 կը նետէր , թոթուելու համար՝ իր ուսերուն և սրտին վրայէն ծանրացող
 ջուրը , վասնզի , կրկին կ'ուզէր հասնիլ իր երէկի շքեղութեան , օդին մէջ ,
 հողին վրայ՝ վերստին հիւսելով բնանկարը հին օրերու :

Ջրհեղեղէն յետոյ՝ երեքհարիւրերեսուներեքերորդ գիշերն էր :

Պղտոր ու աղօտ լոյսով՝ աստղ մը երեւցաւ արեւելքի կողմէն : Լո՛յսը ,
 Լո՛յսը . Առաջին Լոյսը :

— Ի՛նչ գեղեցիկ ու բարի ես , ո՛վ լոյս : Թո՛յլ , տկար՝ բայց վերջապէս
 լոյս , ատիկա կը բաւէ մեզի , այսքան խիտ ու թանձրացած խաւարին մէջ :
 Մեզի եկո՛ւր , ո՛վ Լոյս , մեզի եկո՛ւր , կարծես կը պոռային ջրախեղդ մեռել-
 ները միաբերան :

Լոյսը թրթռաց : Հորիզոնին վրայ՝ աստղափուշին թեւերովը իր ճառա-
 գայթը բացաւ պահիկ մը : Խնդաց , ապա՛ անյայտացաւ , ինկաւ Եհովայի
 անմահութեան տխուր առասպելին մէջ : Մէյ մըն ալ չտեսնուեցան այդ
 աստղը ու գիտութիւնը չգլտեցաւ անոր անունը . . . :

Բ .

ԵՐԿՐԻՆ ցնցումին հետ՝ գալարուեցաւ նաեւ ջուրը : Գալարուեցաւ ին-
 քըն իր վրայ , յուզուեցաւ ու դողաց , ալիք ու հոսանք շինեց , բարձրացա՛ւ ,

հասա՛ւ լեռներուն կարկառները և անոնց արտեւանունքներէն ինքզինքը վար նետեց անդունդներուն մէջ :

Ջուրին հապճեպ հոսումին՝ խառնուած էին մարդկային յօշոտուած միսը , փշրուած դանկեր , պայթած աչքեր , անջատուած ձեռքեր ու ոտքեր , սիրտ , թոք ու ոսկոր , արիւն և ուղեղ : Այս խառնուելուն մէջէն՝ կը բարձրանար ապականութեան հոտը : Անարդարութիւնը՝ զղջումէն կ'աղաղակէր : Աստուածեղէն պատգամը կուլար : Ոճիրը՝ ջուրերուն մէջ պար կը դառնար , և Մեղքը կ'ասեղնատէր ջուրին մորթը :

Ու պարտուած ջուրը՝ երբ անդունդներու յատակը կ'իյնար , կը պայթէր փրփրագին , կը լայննար ու կը տարածուէր , մեռելի մորթին գոյնը կ'առնէր , մէջ մէջի կը հիւսուէր , կազմելով օղակներ , օձագալարումներ , զուգահեռ գիծեր , թնճուկներ , չըջանականեր ու երկրաչափական անհաշիւ գծաւորումներ :

Ջուրը՝ տեղի կուտար :

Ջուրը կը փախէր իր գործած ոճիրէն , կը բռնէր վիհերու ճամբան , մոռնալով ինքզինքը և իր գոյութեան փաստը : Կ'ուզէր վայրկեան մը առաջ հեռանալ եղերական թատերաբեմէն այն երկրին՝ ուր կատարուեցաւ ամենէն ամօթալի եղեռնը : Իրարու հետ պլլուած , իրարու մէջ խճճուած երիզորդներու պէս՝ ջուրը ինքնիր վրայ շարժըտկեցաւ , ծփծփաց ու փախա՛ւ : Իր նետարդները կրծելէն , իր հիւսքին ու արարչութեան դէմ թքնելէն՝ փախաւ . . . :

Ջուրին Ֆշրտոցին մէջ՝ մարդկութիւնը ջուրով պատժող Արարչին ցաւը կար : Անոր հոսումին համընթաց՝ կը քալէին դիակները միլիոնաւոր մեռելներու : Կ'ելլէին բարձունքներու կողերուն վրայ , հոնկէ՝ ինքզինքնին վար կը նետէին , ջուրերու ցաւոտ շառաչին հետ խառնելով իրենցինը : Անդունդներու մէջ՝ ջուրերու հետ , գանկեր , լիարդներ , ոտքեր , ձեռքեր , ոսկորներ , ստինքներ , աղիքներ , քիթեր , կողեր ու կզակներ իրենց անհաւատ պարը կը դառնային , հրհռալով ու հայհոյելով շարունակ . . . :

— Եհո՛վա , Եհո՛վա՛ , շնջեցին մեռելները :

Գուժ ու օգնութիւն կը հայցէին ջուրով խեղդուածները , Չլսեց ու օգնութեան չեկաւ Անիկա . . . : Ահաւոր ու շտեմնուած պատուհասի մը պէս , փոթորիկ մը զարկաւ ջուրն ու ցամաքը . . . :

Գ .

ԵՐԵՒ ԴԱՐ շարունակ , Հայոց երկիրը ինքզինքը ցնցեց մոխիրի մէջ տապալակող հաւին պէս , ցնցուեցաւ ու վեր բարձրացաւ , իր վրայէն նետելով ջուրին ահեղ ծանրութիւնը :

Ու Հայոց երկրին վրայէն՝ հպարտութեան արծիւը կը սաւառնէր : Առաջին անգամ երեւցան բարձր լեռներու կատարները : Ամենէն աշտարակուածը Արարատինն էր : Գոռոզ ու տիրապետող՝ ջուրերէն վեր կը նայէր իր շուրջը , ամէն տեղ՝ լռութիւն ու սոսկում կար : Ճնշող ու ծանրկեկ բան մը կար ջուրին մէջ , ու երկնքին վրայ . . . :

Մո՛ւլթ ու քարացած գիշեր մը , տարօրինակ շաղախով ու նկարագրով մարդակերպ մը երեւցաւ Հայոց երկրին մէջ : Անիկա՝ թաւ ու երկար մազեր ունէր գլխուն վրայ , լոյսի աղեղին մէջ առնուած : Մօրուքը կը ծփար կուրծքին վրայ ու կը ծեփէր իրանին առաջամասը , հասակը բարձր էր ու պարթև , բազուկներն ու ոտքերը հաստ , հակառակ իր մարմնին ծանրութեանը՝ թեթև էր Անիկա , վասնզի կրնար քալել ջուրերուն վրայէն , կը տեսնէր ամէն ինչ ,

և ամէն տեղ ու ամէն պահու, անոր աչքերուն անձանօթ էր մութը...

Կարծուեցաւ թէ Եհովան էր այդ շրջմուտիկը, որ Սինայի լեռը ու Պաղեստինի մարգարէասուն անապատները լքած՝ իջած էր Հայոց Աշխարհը, մօտէն դիտելու համար իր պատգամին աւերը: Կը քալէր հանդարտ, զգոյշ ու մտածկոտ: Մերթ կը կենար կարկառներուն բերանը, ալանջ կը դնէր ձայներուն՝ որոնք կուգային անդունդներուն յատակէն, կը դիտէր գանկերը մեռնողներուն, որոնք իրարու կը զարնուէին, իրարու պլլուող թելեր, իրարու հետ ագուցուած ոտքեր, ստինքներ՝ ուռած թոքերու նման, ու կը լսէր երգը ջուրերուն, երգ մը՝ առանց բառի, տխուր ու ցաւագին եղանակով մը, որ կ'իյնար խաւարին ու անորոշութեան մէջ... կը հոսէր այդ երգը շարունակ և անդադրում, կը լեցնէր անդունդները, կը վերածուէր ամօթի ու ատելութեան, կ'աշտանակուէր, լեռ ու բարձունք կը շինէր, կը լեռնանա՛ր այդ երգը, բայց կը փլէր յանկարծ անդունդներուն մէջ՝ ծնունդ տալով խառնակ ու անհամակրելի ժխորի մը...:

Անհամաչա՛փ ու այլանդակ ժխորին կը յաջորդէր երկրին տագնապը: Ամէն իրի ու առարկայի մէջ՝ կը պայթէր վիթխարի ցաւը: Նիւթն ու տարերքը, մահուան հոգեւարքէ բռնուած՝ կը տքային: Կը թալթլկէին...: Մայր հողը կուլար ցաւէն, կը ճշար զինքը տառապեցնող խիթէն... ու կը ճաթրտէր կրակի մէջ դրուած շաղանակին պէս...:

Հորիզոնին վրայ՝ կը բարձրանար ջրաշոգի: Երկրիս անհունութեան մէջ՝ նիւթը մոռցեր էր իր պաշտօնը, տարրերը՝ պարպուեր էին կշռոյթին չափէն և ներդաշնակութեան արուեստէն: Չկար նիւթն ու գաղափարը իրարու հետ հաշտեցնող, մէկը միւսով կենդանացնող օրէնքը: Հետեւաբար խաթարուեր էր արարչագործութեան իմաստութիւնը: Վասնզի նիւթը՝ նիւթ էր միայն, հասարակ քանակ, ծաւալ կամ ծանրութիւն. անոր կը պակսէր մտքին ու մտածումին խորհուրդը, այն անվերծանելի հրաշքը, որ կը մտնէ նիւթին մէջ ու մեծասքանչ եղելութեան...:

Զայրացաւ Հայոց Աշխարհը, այս մեծ ու անփոխարինելի գրկանքին համար: Քանզի չուզեց մնալ միմիայն իբր շօշափելի գոյացութիւն, բլլալ անարուեստ ու անհրաշք վիթխարի գանգուած, լուռ սւ տխուր՝ ինկած ժամանակին ու գալիք օրերուն գլանին տակ: Ան՝ ապրիլ կ'ուզէր իբր յաւերժութիւն ու գեղեցիկ տեսիլք, ծանրացած՝ դարերու իմաստութիւնովը...:

Ջրհեղեղէն յետոյ՝ անիկա կ'ուզէր վերստին ծնիլ անթերի արուեստովը: Դառնալ կատարեալ և գէթ՝ բանաստեղծի մտքին մէջ հասունցած թուխսին պէս, տաք ու շէնչող՝ Հայոց Երկրին արեւուն նման, հեզ, հանդարտ և անզուգական իր նկարագրին հեւքովը, ու վերջապէս՝ կը ցանկար նմանիլ Արեւելքի մոգերու ըզեղին, որուն մէջ, ամէն երկվայրկեան, երկունք մը ու վաւերական յղացք մը կայ ստեղծումի...: Իսկ ի՞նչ ունէր ան հիմա: Ոչինչ: Հայոց Աշխարհը կը նմանէր քոսոտած շունի մը, իր երփներանգ փետուրները թափած արու սիրամարգի մը...:

Դիտեցէք Հայոց երկիրը ջուրերուն յատակը և ջուրերուն վրայ: Հոն՝ անջատ իրերու անձնացած ու բիրտ կամքը կը տիրապետէ: Ջո՛ւրը, ամէն ինչ ապականող ջուրը, ամենէն աւելի հպարտ է ու գոռոզ. ան՝ կ'անգոսնէ ուրիշ ուժի մը գերակայութիւնը և կը մերժէ մեծութեան ու իշխողի փառքը տալ ուրիշ մէկու մը: Լեռները՝ ջուրերէն վեր բարձրացող կատարներուն բերնովը կ'աղաղակեն. «Մենք ենք ամենէն վսեմն ու բարձրը, տեւականու-

թիւնը մշտնջենաւորող խորհուրդը, մեզի կ'իյնայ վիթխարիութեան ու իշխողի պատիւը»։ Ամենէն մեծը ու ամենէն փոքրը՝ պարծենկոտութեան աստէն բռնուած են։ Անիշխանութիւն։ Չկայ դասաւորում։ Հետեւաբար չկայ երկիրս կառավարող պետութիւնը՝ որ իրարու սիրելի կը դարձնէ հպատակողն ու տիրապետողը։ Ապերասան են ամէնքը, արքայ ու ասպետ՝ առանց ժողովուրդի...։ Վասնզի ջուրերուն մէջ դեռ կենդանի էր Արարչին ոճիրը, վասնզի աստուածային պատգամը՝ ջուրին ու հողին արգանդին մէջ, դեռ կը շարունակէ մնալ իբր խիթ ու կսկիծ...։

Հայոց ըմբոստ երկիրը, իր ոտքերն ու մորթը զայրոյթէն կրծող վագրին պէս, վեր նետուեցաւ ջուրէն, ցնցեց ինքզինքը, ետ հրեց մեղապարտ ջուրը, բայց ճաթըրտեցաւ, կազմեց վիհ ու գոգ, ձոր ու կիրճ, հովիտ ու կապան, բլուր ու լեռ, գառիթափ ու ելունդ...։ Խռովեցաւ նաեւ ջուրը, ալիք ու հոսանք շինեց, և կարկանդակէն վար գահավիժեց...։

Փոթորկոտ ծովուն վրայ գտնուող նաւակի մը հանգոյն Եհովան տատանեցաւ, ալիքէ ալիք զարնուեցաւ, ինկաւ անդունդին մէջ, և հոսեցաւ ջուրերուն հետ, թեւընկեր՝ մեռնողներու դիակներուն, անոնց ջարդուած գանկերուն, պատռտած թոքերուն, ճխլուած սիրտերուն, փշրուած ոսկորներուն...։

Այսպէս էր որ Աստուած կը պտտէր ջուրերուն վրայ...։ Ան՝ Հայոց Աշխարհը իջաւ երբ մարդիկ խեղդուած էին, ու լռած օգնութեան կանչերը...։

Դ.

Հայոց Աշխարհին զայրոյթին երեք դարերը անցան։ Խաղաղեցաւ նաեւ փոթորկումը ջուրին, թէեւ երբեք կանգ չառաւ անոր հոսումը. այս անգամ, անոր մէջ կը խօսէր միայն կազմախօսական պահանջը, նուազ կամ առաւել չափով, համաձայն երկրին աշխարհագրական դիրքին։ Լեռներէն վար՝ առոյգ և արագավազ, դաշտերուն մէջ՝ հեզ ու հլու...։ Իսկ Աստուած՝ ըր։

Երեք դար կատաղի ու փոթորկալից ջուրերէն քշուելով շարունակ, ինքզինքը գտաւ, ծովացած ջուրի մը մակերեւոյթին վրայ։ Ան՝ տխուր էր ու անխօս։ Յոգնած ու պարտասուն։ Ոտքի ելաւ, ու մենաւորիկ քալեց ջուրերուն վրայէն։ Պատահեցաւ խղղուած պատանիի մը անվթար դիակին։ Երկա՛ր ատեն առանձին մնացած էր։ Չէր ունեցած ընկեր կամ խօսակից։ Ասոր համար մոռցեր էր ինքզինքը։ Դիակը մօտեցաւ Արարչին, դպաւ Անոր ոտքերուն ուրկէ գոզ ու սարսուռ գգաց։ Որդեօրութեան սէրը՝ ցատկեց Եհովայի սիրտը, գրգռեց հայրութեան գգացումը Անոր մէջ. եղաւ Արեւ ու գեղեցկութիւն։ Եհովան՝ մտածեց, զղջաց ու պզտիկցաւ։ Չեռքը երկարեց դիակին, ջուրէն դուրս հանեց, շոյեց անոր գլուխը, համբուրեց ճակատը...։ Արարչական շունչը սահեցաւ տղուն ներսը...։, խեղդուածը «արթնցաւ», փռնգտաց, նոյնիսկ խնդաց։ Ա՛լ Եհովան մինակ չէր։ Ուրախացաւ Տէրը, վասնզի, «մարդ մը»՝ մեռնող մարդկութենէն փրկուած, իր շունչովը կուգար մեղմել Եհովայի առանձնութեան ցաւը՝ որ կը ցցուէր ջուրերուն կապտագոյն երեսին վրայ, և մթութեան թանձրին մէջ...։

Եհովան ծանր բեռէ մը թեթեւեցաւ կարծես։ Դարձաւ հի՛ն օրերու յուշին, երբ չէր ատեր մարդը, ու չէր մտածեր պատժել զայն, երբ ինքը Հայր էր, ու մարդկութիւնը՝ Ուրի, երբ՝ անոնց մէջ հասարակաց կապ մը կար, Աէր՛ը, որ Հօրմէն կ'երթար զաւակներուն, և զաւակներէն կրկին կը վերադառնար Հօրը։ Բարի ու գթասիրտ՝ նայեցաւ պատանիի աչքերուն. խորունկ ու սառցապատ վիհի մը պէս էին անոնք։ Անոնց մէջ՝ Ջրհեղեղի վէպը կը

հիւսուէր ատելութեան ու քէնի առէջքովը : Անոնց մէջ տեսաւ մարդկութեան փշակերպ ցասումը, որ կ'ուրանար Տէրն ու Անոր օրէնքը . . . , կ'անգիտանար դաշինքը՝ որ կար մարդուն և աստուածութեան միջեւ :

Ահա պատահիին զոյգ աչքերը :

Եւ ահա կապոյտ ու հեւուն գիծերը :

Աչքերն ու գիշերը՝ իրարու մէջ էին, գիրկընդիսառն ու մտերիմ : Կարծես երկու սիրականներ : Իցի՛ւ թէ, Աստուած չնայէր այդ աչքերուն, ու չտեսնէր նաեւ խաւար գիշերը . . . : Եհովան սոսկաց աչքերուն և գիշերուան մտերմութենէն, չէր կրնար զանոնք իրարմէ բաժնել, վասնզի անոնք նեարդ առ նեարդ, թել առ թել ագուցուած էին իրարու :

Գիշերը՝ լուռ էր : Քարացած ու երկիւղալից : Աչքերը՝ ցաւոտ ու սպառնական . . . : Աստուծոյ շուրջը՝ կը լսուէր հոսող ջուրերուն ֆշրտոցը, կամ՝ անոնց յանկարծական ժայթքին աղաղակը՝ անդունդներուն յատակէն : Զուրին բխումը՝ կը նմանէր պարտուած եսերու նահանջի :

Եհովան՝ կրկին նայեցաւ պատանիին աչքերուն : Անիկա նայեցաւ շատ խորունկը, իր նայուածքին սլաքը երկարեց տղուն հոգիին մինչեւ յատակը : Բայց որովհետեւ աչքերը նման էին լքուած խրճիթի մը, հոն չտեսաւ ո՛չ թոռներ ու կրակ, ո՛չ հէքեաթ ու սէր, ո՛չ աղօթք ու ոչ ալ խնկարկում : Ի զո՛ւր հոնտեղուանքը փնտռեց իր արարչութիւնը պաշտող մարդը : Բիրին ծայրը՝ թարախացած արցունք կար, քիչ մը վարը՝ սառած էր երախտագիտութեան զգացումը, աւելի վարէն՝ հոգին կը լիկէր, կը հոսեցնէր կծու հոտ ու ապականութիւն : սիրտը՝ մամուռ կապած ու նեխած ջուրով հորի մը պէս էր : հոն չտեսաւ երկրպագութիւնը իր աստուածային վեհութեան, վասնզի փտած էր Հաւատքը . . . :

Եհովան վախցաւ : Դառն էր տպաւորութիւնը : Մարդը ուրացեր էր Տիրոջ արարչագործութիւնը : Այդ գիշերուան մէջ՝ գիշեր մը կ'իյնար իր հրաշափառ գոյութեան վրայ : Մտածեց ու խոռտովանեցաւ ոճիրը : Դառնօրէն շշնջեց .

— Ես արատաւորեցի ստեղծագործութեանս փառքը :

Ապա՝ մտիկ ըրաւ իր հագագէն ելլող ձայնին : Խռպոտ էր անիկա, ու քիչ մըն ալ օտարոտի : նոյնիսկ տարակուսեցաւ ձայնին : հարազատութեանը վրայ, փորձուեցաւ իր բոլորտիքը նայելու : մի գուցէ ուրիշ մըն էր խօսողը : Սեփական ձայնին մէջ չգտաւ հայրութեան շեշտը : բառերն անգամ չփոթ ու հիւանդկախ էին : Որոշեց սրբագրել ինքզինքը, դառնալ նախատիպ ձեւին, այսինքն այն նախատիպ կերպարանաւորումին, երբ բարի ու վեհանձն էր ինքը, Արարիչ, Հայր ու դթառատ : Պոռաց .

— Թո՛ղ ցամքին ջուրերը :

Հայոց Աշխարհը, իր տիրոջ մականէն վախցող արջին նման, իր ծանր ու ցեխոտ մարմինը վեր-վեր նետեց երկրորդ անգամ, ցնցեց ջուրը, Տէրն ու պատանին : Զուրը հոսեցաւ աւելի հապճեպ, փշրուելով ու հրհռալով : Անոր մէջ ինկած էր Ստեղծողին պատգամը : Զուրը կը փախէր անդաշն ու վայրենի, առանց երգի ու արուեստի, սանձակոտոր քէնն էր կարծես, որ ահաբեկած՝ ինքզինքը քարէ քար կը զարնէր :

Ու վերջապէս՝ օր մը, երեւցաւ ցամաքը, տեսնուեցան ցեխապատ դաշտերն ու ձորերը, ջրածեծ ու խոշտանգուած բլուրները, անշնչացած ու

քանդուած դիւզերն ու քաղաքները . . . երկիրը՝ իր քուէն արթնցող մա-
նուկին պէս բարի էր : Աներեւոյթ ուրուականի մը ստուերովը՝ կեանքի նո-
րոյ Յոյսը անցաւ ցեխէն ու ճահիճներէն , փլփլած տուներէն , դաշտերէն ,
Եւ ամէն դիէն : Տեսնուեցաւ նաեւ արեւը ամպերու մէջէն , Միրանի Գօտին՝
իր ազեղը կը լարէր Արարատէն Արագած . . .

- Խաղաղութիւն՝ շնչեց Եհովան :
- Խաղաղութիւն մը՝ որ կ'անցնի դիակներուն վրայէն , հոտուտելով ա-
պականութիւնն ու աւերը Հայոց երկրին վրայ , ճշաց պատանին . . .
- Հաշտութիւն՝ օղին մէջ , և Հայոց երկրին վրայ :
- Արիւն՝ ջուրին մէջ , և դիակներ՝ դաշտերուն վրայ :
- Օրհնութիւն :
- Եւ անէծքներ՝ բազմամիլիոն մեռնողներու :
- Արե՛ւ , արե՛ւ , ես՝ Եհովան , հրամայեցի և ելաւ :

Արդարեւ արեւ կար , փայլուն չէր սակայն : Անոր սկաւառակը շոգեծածկ
հայելիի մը կը նմանէր . . . , քանզի մեռնողներու հոգեւարքային հեծքն ու
տաղնապը , անոնց տրտմութիւնն ու երկիւղը՝ մութի պէս բարձրացեր , փա-
կեր էր արեւուն տեսքը : Բայց նորէն ազէկ էր , դէթ արեւ կար , երկիրը ա-
զատուած էր մութին սոսկումէն , հիմա բացորոշ կը տեսնուէր ջրաբեմը ,
հոն՝ ուր կատարուեցաւ ամենամեծ ողբերգութիւնը :

Տէրը նայեցաւ նորածագ արեւուն : Ժպտեցաւ : Պատանին դիտեց քա-
ղաքներու , դիւզերու աւերը , տեսաւ մարդկութեան լայնարձակ գերեզմա-
նատո՛ւնը . . . , ջուրը , ջուրը : Պատանին լացաւ . . .

Մէկուն ժպտը , և միւսին լացը՝ հորիզոնին վրայ իրարու հանդիպեցան
երկու ոսոխներու պէս , բախեցան մէկգմէկու : Պատանիին լացը հզօր էր և
իրական , Տիրոջ ժպտը՝ տկար ու շփոթ : Վերջինս խոյս տուաւ պայքարէն ,
ինկաւ ցեխերու և տիղմերու մէջ , սնդիկի պէս եռաց , մտաւ երկրին ար-
գանդը , ուրկէ տաղնապեցաւ ՀՈՂԸ . . .

Իսկ պատանիին ԼԱՅԸ՝ մնաց հորիզոնէն առկախ , իրր յիշատակ Ջրհեղեղի
աւանդազէպէն . . . : Հայոց արեւը անոր մէջէն անցաւ : Այն օրէն՝ տրտում բան
մը կայ Հայաշխարհի արեւին մէջ . . .

Ե .

Արարիչն ու պատանին նստեցան թուժրի մը վրայ : Անոնց աջ կողմը կը
տեսնուէր տղմուտ գլուխները ծառերուն , դէպի ձախը՝ կը բարձրանար Արա-
րատ լեռը , ու անոր վրայ ցցուած Նոյի Տապանը՝ լուսանկարչական մեքե-
նայի մը դիրքով կը նայէր Այրարատ Աշխարհին :

- Անունդ ի՞նչ է , հարցուց Եհովան :
- Ղամէք , պատասխանեց պատանին , գիւղէ մը՝ որուն անունը հիմա
չեմ յիշեր , բայց գիտեմ որ Արարատէն երեք իջեւան և տաս եղեգնաչափ հե-
ռու էր . . .
- Ծնողք ունէ՞իր :
- Այո՛ , հայրս կը կոչուէր Արտազ : Մայրս Նայիրցի էր : Անիկա լեռնա-
կան հերոսի մը քոյրն էր : Նայիրցի կիները մեր արչալոյսին պէս յստակ ու
բարի դէմք կ'ունենան : Անոնց երկունքը հորիզոնին վրայ թառող գարնա-
նային արեւի պէս է : Անոնց կաթին մէջ՝ Գազպինի բոյրը և քաղցրութիւնը
կայ : Իսկ նայուածքնին՝ Արարատի վրայ թափառող եղնիկներու նայուած-

քէն գերազանց է: Մօրս շրթունքին վրայ նստող բառը՝ Բաբելոնի փուռերէն աւելի տաք էր, անոր մէջ՝ հոխարքը կար մեր փարթամ տուներուն մաքրակենցաղ ապրումներուն, և հպարտ քօղը՝ ընտանեկան սրբազան շունչին: Հիմա հայր ու եղբայր չունիմ, ոչ ալ քոյր ու ազգական, անոնք ջրախեղդ եղած են . . . :

— Կը սիրէի՞ր զանոնք:

— Մ, շատ: մայրս գեղեցիկ էր, ու թարմովը մայիսեան գինարբունքին: Յաւերժահարսերու պէս խնդում-երես կ'ըլլան մեր երկրին մայրերը, անոնց գլխուն մազերուն ծփանքները՝ մինչեւ կրունկներուն ծայրը կը հասնէին . . . , ու մեզրի գոյնովը կը ծեփէին անոնց աննման մէջքը: Մօրս հասակը աշտանակին շիտակութիւնն ունէր, ու հպարտութիւնը՝ մարգարէներու ամենէն գեղեցիկ խօսքին . . . : Ես շատ կը սիրէի մայրս: Մինչ հայրս, օ՛, պէտք է քանի մը բառ ըսեմ անոր մասին, ուժի անմրցորդ տիպար մը, անիկա՝ մեր երկրի դիւցազնական պատմութեան մէջ՝ իր շուքը պտտցնող տիտանն էր, յամառ, հպարտ բայց սիրող: Մեր տուներուն մէջ՝ սէրը կը հպատակի աւանդութեան, սակարկութիւն չկայ հոն, սէրը՝ փոխարինութիւն չէր պարտադրեր, կը սիրէինք զիրար, որովհետեւ կը սերէինք մէկգմէկէ, համաձայն մեր բնախօսական պահանջին և մեր ընտանեկան կազմակերպութեան:

— Յիշեցի՞ր գիւղդ:

— Երանի թէ. բայց լաւ որ ստիպեցիր զիս վերադառնալու գիւղիս արեւածոր յուշին: Հայրենասիրութիւնը փուշի մը սուրովը պիտի մտնէր հոգիս, պիտի տառապեցնէր զանիկա, եթէ չյիշէի գիւղը, անոր արեւաջեր փողոցները, անոր բուրումնաւէտ այգիները, անոր գեղաքանդակ մարգերն ու հովիտները, անոր բա՛րձր ու հովասուն բլուրները, վերջապէս համայնապատկերը՝ շրջագծուած արուեստի ամենէն ընտիր կատարելութեամբ: Ո՞վ որ չի սիրեր իր հայրենիքը, շունչ մը աւելի ցած է: Պաշտելի է հողեպատկերը ցեղի մը ընդհանրական հայրենիքին: Մենք հայրենասէրը կը շփոթենք աստուածներու հետ: Հիմա՝ չեմ յիշեր գիւղիս անունը, բայց պէտք է յիշեմ, անիկա՝ գիտեմ, պիտի գայ ինձի երեւակայութեանս խառնակ և աւրշտըկւած ճամբաներէն, բայց պիտի գայերագի մը խանդովը: Անոր գալուստը կը զգամ արդէն: Պատրանքի մը թռիչքովը, ահա կը ցատկէ ուղեղիս ցանցին վրայ . . . , Խուպիսիա՛, ինձի եկո՛ւր գիւղիս հետ, վասնզի այսօր որոշած եմ ուրանալ աստուածները ու անոնց պաշտօնը, միա՛յն քեզ սիրելու, և քեզի երկրպագելու համար . . . :

Եհովան ապշահար նայեցաւ պատանիին կայծկլտող աչքերուն: Անոնց մէջ՝ հրդեհ կը բռնկէր: Հայրենասիրութիւնը աչքերու հրդեհին մէջ, հրեղէն թելերովը իր վեհափառութիւնը կը հիւսէր: Տէրը զարհուրեցաւ: Կծկտեցաւ թուամբին վրայ, բայց չզգացուց իր անհանգստութիւնը: Հարցուց.

— Ո՞ւր են քեզ ծնողները:

— Անոնք որ զիս, եղբայրներս ու քոյրերս ծնան՝ չկան հիմա, ջուրը խեղդեց զանոնք ամենուն պէս:

— Եթէ անոնց դիակները տեսնես, պիտի ճանչնա՞ս:

— Ճշմարիտ որդին, ան՝ որ իր հօրն ու մօրը արիւնը ունի իր մէջ, պիտի ճանչնայ իր ծնողքը, ինչ վիճակով ալ որ ներկայանան անոնք: Ձուրերուն վրայ լողացող, և ջուրերէն քշուող դիակներ շատ անգամ դիտեցի, փորձեցի գանել իմիներս, բայց ի գո՛ւր: Օ՛խ, ի՛նչ լաւ պիտի ըլլար, եթէ

անոնց հանդիպէի, համբուրէի անոնց ջարդուած ճակատները, անոնց պատըռտած աչտերը, ծնողքիս, հայրենիքիս ու գիւղիս կարօտն առնէի...

— Գիտե՞ս թէ ով տուաւ այս պատիժը:

— Ո՛չ, բայց կը գուշակեմ, որ մարդասէր աստուած մը չի կրնար ըլլալ անոր հեղինակը: Պատժողը մեր երկրէն չէ: Մեր աստուածները չեն պատժեր արարածները: Ան՝ որ ջրհեղեղ տուաւ, սպաննեց մեծն ու պղտիկը, կեանքն ու շարժումը, օտարական մը ըլլալու է...: Բայց ամօթ է աստուած մը համար, ոճիր գործել՝ և դեռ ապրիլ իբրեւ Արարիչ. ոճիրը խիղճ և արդարութիւն չէ:

Եհովան ցնցուեցաւ պատանիին խօսքերէն: Անոր մէջ կը փլչէր արարչագործութեան արուեստն ու խորհուրդը: Ատելութիւն ու անէծք կար իր շուրջը և միջոցին մէջ: Տագնապալի էր պահը...: Երկնային թագաւորութեան մէջ գտաւ ինքզինքը: Հոն՝ ուրկէ եկած էր: Նայեցաւ հոս ու հոն. զարհուրելի էր տեսարանը. ամէն ինչ կը փոխուէր «գրախտ»ին մէջ, Անմահութիւնը խորհրդանշող մեծ ջահը կը փշրուէր Աստուածատան սեմին վըրայ: Բոյսերն ու ծաղիկները յանկարծ կը թօշնէին, կտուցներու մէջ երգերը կը վերածուէին ցաւի ու կսկիծի, կենդանիները կ'ուրանային յաւիտենականութեան պատգամը, մերժելով հաւատալ Հրաշագլխին, որ կը ծրարուէր Գիրք Ծննդոցին մէջ...

Իրա՞ւ էին այս բոլորը, թէ ոչ երազ: Ու Եհովան թումբին վրայէն ելաւ, քալեց քիչ մը տեղ փոխելով փորձելով աւրչտկել զարհուրելի Տեսքին հիւսքը...: Քալեց ու կեցաւ: Վասնզի իր գլխուն վերեւ, օդին մէջէն լսեց թելերու թափահարում...

Նոյի Տագանէն դուրս փախած ազգաւն էր. նորածին մանուկի մը սիրտը կտցած՝ կ'անցնէր Եհովայի գլխուն վերեւէն...: Ասիկա պատահեցաւ «Նոյի կեանքին վեցհարիւրումէկ ասրիին առաջին ամսուն, առաջին օրը», երբ «ջուրերը երկրիս վրայէն ցամքեցան» (Գիրք Ծննդոց)

2.

Հայաստան:

Անիկա հայրենիքն է իր բնիկներուն, որոնք կ'ապրէին հոն իբր քաղաքակրթական թուխս և կենսալից ոյժ, որոնք հազարաւոր դարեր, այդ երկրին մէջ ապրեցան Հաւատքի ու Արուեստի մեծ տագնապով: Ապա հայրենիքը այն եկուորներուն՝ որոնք եկան Արեւելքէն ու Արեւմուտքէն, ջոկ-ջոկ կամ խումբ առ խումբ, ու որոնք՝ երկիրը լեցուցին մուրճի ու կռանի արուեստովը, լարի ու տաղի իմաստութեամբը: Շինեցին հոյաշէն քաղաքներ ու բերդեր, հսկայամարմին ու բարձրկեկ կամուրջներ, կառուցին նուրբ ու քանդակաւոր ճարտարապետութեամբ պալատներ, ամառանոցներ ու բազիլիկներ, որոնց նորահնար ու կանոնաւոր ձեւերովը փառաւորուեցաւ Արեւելքը, ու ծանրացաւ խորհուրդովը ձեփին, շաղախին, ազուցքին և հիւսքին, ցորենի և ընդեղէններու մշակման անզուգական գիւտը բերին իրենց հետ, ջլապինդ բազուկներու, պղնձակուռ դնդերներու և յամառ կամքի իմաստութեան հոսանուտ և գունագեղ աւետիսը բերին հին մարդկութեան, ապա՝ բացին ջրանցքներ, ծաղկեցուցին պարտէզներն ու այգիները, ճեղքեցին ապառաժները, փորփրեցին կատարները լեռներուն, ու սեպ քարե-

րու վրայ՝ քանդակեցին իրենց ռազմական դիւցազնութիւններուն խրթին վէպը :

Աշխատանքը՝ կախարդանքի մէջ առաւ հողը : Լոյսը՝ տեսիլքով ու երեւակայութեամբ ծանրաբեռնեց երկունքը : Այնուհետեւ՝ ծաղկաստանները իրենց զարմանահրաշ համայնապատկերները ունեցան : Գիւղերու և քաղաքներու մէջ իշխեցին առատութիւնն ու խրախճանքը : Թոնիրներու ծուխը, ու հացին թարմ բոյրը, պատգամին օրհնաբեր իմաստութեամբը անցան անդաստաններու վրայէն՝ ինչպէս բարութեան շամանդաղը մանուկներու սիրտերէն : Տուները դարձան աստուածաճատար, փողոցները՝ գերզգայուն դարձան, տանիքներուն վրայ խաղաղութիւնը իջաւ արքայի մը շքեղ հանդերձումովը . . . :

Ջրհեղեղէն առաջ, մեր հայրենիքին պղտիկները, մսեղ ու ծանրկեկ տանձերու պէս կը հասուննային, անհող, անվիշտ ու հանդարտ : Աղջիկները՝ գեղազմայլ վայելչութեամբ հասակ կը նետէին, և արեւին ջերմութենէն կ'առնէին իրենց արբունքին խորհուրդը . . . , անոնք՝ կը շփոթուէին ամենէն գեղեցիկ յաւերժահարսերուն հետ . անոնց ճակատներուն վրայ, հպարտանքը կար մեծիմաստ հրաշքին, մազերուն մէջ՝ հմայքը կար մեր երկրի «աղբըրանց-արիւն»ին, մեր լեզուին բառերը՝ մեր աղջիկներու շրթներուն վրայ — ընդելուզուած պատկերներովը արուեստին, — կը դառնային աղօթք, հաւատք և պարկեշտութիւն :

Մեր ծերերը՝ Արեւելքի իմաստութեան պէս պատկառազգու էին, անոնց շարժումներուն, և խօսուածքին մէջ՝ գիտութիւնը կը հոսէր ծանրածանր ու թանկագին հմայքի մը լուրջովը, անոնք կը հասկնային անացծ օրերու ամենէն թնճուկուած մոգութիւնը, — որոնց ամենէն բնտիրները մըշակուեցան Քաղդէաստանի մէջ : Մամիկները՝ հոգեղէն արուեստը կը սորվեցնէին իրենց յաջորդներուն : Աւանդասուն այս էակները, իրենց հետքերուն վրայ՝ կը ցանէին բարիք ու խաղաղութիւն, ցոյց կուտային կեանքի ու ապրումներու ճամբան, ընտանիքն ու կրակը տեւական պահելու գաղտնիքը : Լոյսի, գիտութեան այս արարածները, կը յօրինէին յուռութք և փառաբանանք՝ անոնցմով նուիրագործելու համար ամուսնական ուխտը : Այդ օրերուն՝ ծերերու ուղեղին մէջ, կշռոյթ և արդարութիւն կար, անոնք կը ղեկավարէին շարժումը նիւթին մէջ, և իմաստութիւնը իմաստութեան մէջ . . . :

Հարսերը կ'երկնէին առանց ցաւի ու մանուսեանդ երգելով : Քանզի, դեռ անկողիններուն դպած չէր տարփանքի ախտաժէտ հովը, սիրոյ երգումին մէջ՝ դեռ ինկած չէր անհաւատարմութեան թոյնը : Բլուրներու և դաշտերու վրայ, ձորերու և հովիտներու մէջ, անտառներու խորը և ճամբաներու երկայնքը՝ կեանքը կը հոսէր միօրինակ ու անմեղ : Էզր չէր քաշուեր արուէն ու արուն՝ չէր մտածեր ապականել կուսութիւնը մարմնին ու մտքին : Քանզի, այդ դարերու բարութիւնը, սիրտերու յատակէն ցաթող արեւին պէս էր, որ կը յառնէր անկէ և կը տարածուէր երկրիս վրայ . . . :

Այսպէս էր «Երկիր դրախտավայր»ը : Բայց Ջրհեղեղը զարկաւ զանիկա : Հիմա՝ Հայոց երկիրը, որ դուրս կ'ելլէ ջուրերէն, յոգնած է, վատուժ, ամէն ինչ կորսնցուցած, ցեխածածկ ու անհամակրելի . սակայն, անիկա կը նմանէր գրքերու չկրցած պարփակած իմաստութեան որ ինքզինքը տողերու և էջերու սահմանափակումէն դուրս նետած՝ միտքէ միտք ու գանկէ գանկ կը

Թափառէր, վաղը կրկին վերածուելու համար փնտռուած ու չգտնուած Տեսիլքի, կամ՝ ըլլալու համար Աստուած մը՝ որ խոյս կուտայ տաճարներու մթու թենէն, ծէսերու և փառաբանանքի ժխորէն, ստրկացումը յաւերժացընող երկրպագութենէն... : Հայոց Աշխարհը՝ ցեխոտ ու արատաւորուած՝ վեր կը բարձրանար ջուրերէն, ու աստուածային տխուր պատիժին մէջէն, կը ցցուէր նոր յարութեան մը անտեղիտալի կամքովը, դառնալու համար բնագանցական ոճ և անարտագրելի կաղապարում... :

(Մնացեալը յաջորդով)

ՍՕՍ-ՎԱՆԻ, Արէն